Ajaloolisel pildil on jäädvustatud Viru-Jaagupi vabadussõja mälestussamba tagasi paigaldajad 1941. aasta sügisel. ERAKOGU

Keerulise ajalooga VABADUSSAMMAS

Vabadussõja mälestussamba avamisest Viru-Jaagupis möödub jaanipäeval 92 ja selle taasavamisest 25 aastat.

ANDRES PULVER
andres.pulver@ajaleht.ee

SAMBA LUGU

- Avamine 24. juunil 1923
- Ajutine eemaldamine 28. oktoobril 1940
- Tagasi paigaldamine 27. oktoobril 1941
- Lõhkumine 7. septembril 1945
- Taasavamine 24. juunil 1990

1989. aasta kevadel kaevati sammas teist korda maast välja. JÜRI TISLER

Viru-Jaagupi sõjaohvrite mälestussamba loomise algatajaks oli kirikunõukogu eesotsas selle esimehe Eduard Kello ja praost Hoffmanniga. Töö organiseeriti koos teiste kohalike seltskonnategelastega.

Mälestussammas valmistati veebiportaali monument.ee andmetel E. Kello kavandi järgi J. Johannsoni kivitööstuses Tartus ja see püstitati Kannastiku surnuaiale. 3,66 meetri kõrgune mustast graniidist monument kujutas kaheastmelisel alusel seisvat kolmeosalist obeliski.

Tollal asus mälestusmärk lagedal platsil, kuid praeguseks on surnuaed laienenud ja puud suureks kasvanud.

Esikülje ülaossa raiutud risti all oli kuldtähtedega kiri "Jakobi kogudus oma langenud sõduritele". Selle all oli kivisse raiutud Vabadusristi kujutis, pärg ja kaks ristatud mõõka. Monumendi esikülje alaosas oli kiri "Eesti Vabadussõja Ohvrid" ja 24 nime ning omakorda selle all kiri "Punastest tapetud" ja kümme nime.

Obeliski tagaküljel olid kirjad "Ma olen võidu saanud ja jõudnud rahule" ning "Maailma sõja ohvrid". Viimaste 86 nime olid nii tagaküljel kui ka kahel kõrvalküljel. Tagakülje alumises osas oli veel tekst "Sõja tagajärjel surnud kaitseliitl. August Tinamaa". Samba valmistamine kestis kuus kuud.

Korjandus samba (tollal tegelikult küll mälestustahvli) tarvis algas juba aastal 1917, mil jaanipäeva laululehtede müügist teeniti 58 rubla ja 93 kopikat. 1923. aastaks oli annetuste ja intressidena ning korjandustega kogunenud umbes 128 000 marka.

Mälestussamba valmistamine maksis 195 000 marka, sellest kulus obeliski valmistamiseks 105 000 marka, tähtede kuldamiseks umbes 45 000 marka ning transpordiks, vundamendi tegemiseks ja samba püstitamiseks umbes 45 000 marka.

Sammas avati pidulikult 24. juunil 1923. Pärast jumalateenistust kirikus suundus suur rahvahulk vaatamata vihmasele ilmale rongkäigus surnuaiale, kus E. Kello eemaldas sambalt katte.

Aastal 1926 püstitati mälestussamba ümber ringikujuline raudaed (maksumus 32 000 marka). Samba ja selle ümbruse heakorra eest hoolitses kirikunõukogu.

Oktoobris 1940 puurisid Viru-Jaagupi ümbruskonna kommunistid monumendi sisse augud, et see õhku lasta. Küti valla juba suletud maanoorte ringi kuus liiget eesotsas Pajustist pärit Lembit Hiiemäega otsustasid mälestussamba päästa.

Ööl vastu 28. või 29. oktoobrit demonteerisid nad samba kolmeks osaks ja matsid umbes 15 meetri kaugusele Jüri Veskimäe hauaplatsile. Matmiskohta kujundati hauaküngas, nagu oleks sinna äsja surnu sängitatud. Peale pandi veel puurist.

27. oktoobril 1941 kaevati monument maa seest välja. Töö tegid ära samad mehed, kes selle maasse peitsid. Sellest sündmusest ei saanud osa võtta ainult Ülo Hiiemäe, kelle olid punased 1941. aasta suvel Saueaugu küla juures tapnud.

Sammas oli maa sees hästi säilinud, ainult mõned kirjad olid veidi tuhmunud. Ausammas seati jälle oma endisele kohale.

Monument püsis paigal kuni 7. septembrini 1945. Siis sõitis ööpimeduses surnuaia juurde veoauto sõduritega. Kalmistu ümbritseti valveahelikuga ja selle kaitse all lasti sammas õhku. Hävitajate sõnul õhkisid nad "töörahva üle irvitava monstrumi". Mälestussammas purustati kuni vundamendini, tekkinud kivipuru veeti veoautoga laiali.

Käsu monumendi lõhkumiseks andis EK(b)P Virumaa Komitee esimene sekretär A. Janson, "töös" osales aktiivselt miilits Ants Vomm.

Samba keskmine, nimedega osa maeti aga uuesti kalmistule maha ning see väga palju kannatada ei saanudki.

Samba taastamistöid alustati aastal 1988. 16. veebruaril moodustati Vinni külanõukogu juurde toimkond. Suursponsor ja tööde tegelik korraldaja oli aga Vilde kolhoos.

Taastamise hingeks oli Lembit Hiiemäe – ainus, kes aastal 1940 samba peitmises osalenud meestest veel elus oli.

Jüri Tisler, kes oma sõnul pooljuhuslikult monumendi taastajate sekka sattus, meenutas, et 1989. aasta kevadel kaevati vana samba tükid välja. "Nimedega osa oli kõigest kümmekonna sentimeetri gavusel, sisuliselt otse rohukamara all," rääkis Tisler.

Kunagise samba tükke ei olnud paraku võimalik enam kasutada.

Nendest laoti kabeli kõrvale väike mälestusmärk (nn monument monumendile), mis aitab meenutada nõukogude võimu kuritegusid, üks tükk on aga müüritud Viru-Jaagupi kirikuaias asuva küüditatute mälestusmärgi alusesse.

Vundament taastati ühiskondlikus korras. 16. juulil 1989 paigaldati uue samba nurgakivi. Kiviraidur Mati Listra kavandi järgi valmis suveks 1990 sammas endisel kujul ja endises asukohas.

Tööde maksumus 25 000 rubla, millest saadi korjandusega 8100 rubla. Puuduva osa annetasid ümberkaudsed majandid.

"Rubla langes sel ajal juba päris kiiresti ja Mati Listra sai oma töö eest Vilde kolhoosilt auto, sest rahaga polnud suurt midagi peale hakata," meenutas Jüri Tisler.

Mälestussammas taasavati 24. juunil 1990, avasõnad ütles Lembit Hiiemäe, kõnelesid veel kirjanik Kalju Saaber, külanõukogu aseesimees Leo Sarnet, Vilde kolhoosi esimees Arvi Toome, Viru-Jaagupi koolitõpetaja Aliise Vaasma ning Ain Juhkami mälestussamba toimkonnast.